

ТОКОВИ ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ

РЕЗИМЕ

У односу на стандардно уџбеничко излагање историје економске мисли по школама и правцима, у овом раду се токови те мисли промишљају у духу схватања назначених књигом *Структура научних револуција Томаса Куна*, као и концепција *Лакајоша*, *Фајерабенда*, *Тулмина* и других историчара науке, насталих током полемике са Куном.

Аутор сматра да за разумевање историје историје економске мисли посебан значај има *Лакајошов* концепт научно-испиривачких програма и у вези с њим појмови “тврдо језгро” и “защитни омотач” теорије, као и *Фајерабендово* залагање за “економски плурализам” и “методолошки анархизам”, помоћу којих боље разумејемо савремену економску мисао. Пажња је поклоњена концептуалним решењима код данас водећих историчара економске мисли, какви су *Блауг* и *Негши*, као и њиховом објашњењу значаја проучавања прошлости економске науке.

ТОКОВИ ЕКОНОМСКЕ МИСЛИ

Међу историчарима економске мисли се, мање-више, формирао стереотип начина излагања историје економске мисли као историје Школа или праваца економске мисли, што најбоље показује уџбеничка литература. Од како је Шумпетер у својој чувеној *Историји економске анализе* (1954) прогрес економске науке видио, првенствено, у усавршавању *метода анализе*, све је више поборника таквог схватања. “Под повијешћу економске анализе разумејемо повијест интелектуалних напора људи да схвате економске појаве, или, што излази на исто, повијест аналитичких или знанствених аспеката економске мисли.” (1,3). Наука се, тако, за Шумпетера јавља као “рафинисани здрав разум” или као

“инструментализовано знање”. Саму периодизацију науке Шумпетер види као “нужно зло“(1.315). Истичући да је “потрага за научном авантуром - главни покретач знанственог напора“(1.56), а не практичне потребе људи, чиме се Шумпетер јасно изјашњава за поборника става да “идеје имају своју сопствену покретачку снагу“(2,3), он у својој *Историји* ипак није избјегао бројна историјско - социолошка објашњења настанка појединих теорија , као ни то да најразличитије карактерне особине самих економиста доводи у везу са њиховим теоријама , тако да је на мјесту запажање да је то “несумњиво ремек дјело пуно предубјеђења и индиосинкразije“.

Највећи број историчара економске мисли је сагласан у мишљењу да је економија задобила статус науке са Смитовим *Богатством народа* 1776. године. Сам Шумпетер , за кога се не може рећи да је превише склон Смиту, и који сматра да Смитово дјело “не садржи ни једну *аналитичку* идеју , начело или методу која је 1776. била потпуно нова“ (1,152) , ипак свој суд о Смиту завршава на овај начин : “Али ако Богатство народа није садржавало ниједну стварно нову идеју , те тако се оно не може ставити уз бок *Newtonovih Принципа* или *Darwinova Поријекла* као интелектуално достигнуће, оно је ипак велико остварење и потпуно заслужује свој успјех. Било је дошло вријеме управо за ту врсту синтезе. А тај посао А. Smith је извршио.изванредно добро.” (1.153).

Знатно ласкавије оцјене Смит добија од великана савремене економске мисли , као што су нобеловци Фридман и Хајек . “Блесак генија Адама Смита, истиче Фридман, огледа се у његовом увиђању да цене које настају добровољном трансакцијом између купаца и продаваца - укратко, на слободном тржишту - могу да координишу активности милиона људи, од којих сваки тражи свој интерес и то тако да свакоме буде боље. Била је то тада, а и данас је фасцинантна идеја да се економски поредак може појавити као ненамеравана последица делања многих људи, од којих је сваки у потрази за сопственим интересом. “ (3,32). Хајек ће, пак, истаћи да тврдња како је *Богатство народа* по важности одмах иза *Библије* и није тако велико претјеривање.(4,158).

У шематским приказима токова економске мисли најчешће се назначују два пута који воде Смиту : један иде линијом Пети - Кантијон - Кене , а други долази од меркантилиста. Ако се иде у још даљу прошлост, онда се најчешће назначује путања која иде од Аристотела према Томи Аквинском .

Од Смита иду три тока : један према Рикарду, други према Малтусу, а трећи према Сеју. Сваки од ових економиста има своје значајне сљедбенике: од Рикарда иду два тока - према Милу и према Марксу, од Малтуса према Кејнсу, а од Сеја према оснивачима маргинализма (Менгеру , Џевонсу и Валрасу). Од Маркса иду двије рецепције : револуционарна (Лењина) и реформистичка (Бернштајн , Кауцки и др.). Од Мила путања даље води према Маршалу, а од њега према Кејнсу. Од маргинализма пут води ка савременој неокласичној парадигми. Сама савремена економска мисао се карактерише прожимањем, конфронтацијом и коегзистенцијом више праваца, међу којима су најважнији : монетаризам, неолиберализам, неоинституционализам, неокејнсијанство.

Према гледању на улогу државе у привреди све правце економске мисли могли бисмо подијелити у два велика тока : либералистички и интервенционистички (етатистички). Ако бисмо, пак, пошли од “класног приступа” људској историји и сукоба богатих и сиромашних, онда би се наспрам школа које афирмишу интересе владајућих класа (богатих), могао идентификовати ток *егалистичких* идеја, које полазе од начела једнакости, а чију путању можемо пратити од Августина као идеолога раног хришћанства, преко средњовјековних јереси, Мора, Кампанеле, Русоа, Сен - Симона, Фуријеа, Овена, Маркса, Лењина и савремене радикалне политичке економије. То је ток који је дао социјалистичку парадигму друштвено-економске мисли, која се као “социјални инжењеринг” остварила након Октобарске револуције у Русији и у земљама Источне и Централне Европе након Другог свјетског рата. Та друштва су, као што знамо, доживјела слом на почетку последње деценије 20. вијека. А како се рушење Берлинског зида подударило са двјестотом годишњицом Француске револуције, био је то повод америчком политикологу Френсису Фукујами да лансира тезу

да се у тих 200 година и на плану идеја и у друштвеној пракси водила борба између два начела која је прогласила Француска револуција : начела **либерте** (слобода) и начела **егалите** (једнакост). То је сматра Фукујама, побједа капитализма над социјализмом, Запада над Истоком, те је тако са падом Берлинског зида дошло до својеврсног “краја историје”. (5,19).

Значајну новину у разумијевању историје науке уопште, па, тако, и економске науке, донијела је књига америчког историчара науке Томаса Куна **Структура научних револуција**, чије се прво издање појавило 1962., а друго (са Куновим одговором критичарима) - 1970. године. Кун је дао и нов категоријални апарат за проучавање историје науке : **парадиџма, нормална наука, научна револуција**. Под парадигмом Кун подразумјева доминантну теорију, прихваћену од научне заједнице, а научна револуција је нагли догађај смјењивања једне научне парадигме другом. Стање нормалне науке је период између двије револуције. Своју историју науке Кун развија, првенствено, на примјеру природних наука, што ће неки од критичара искористити за оспоравање уопштавања такве теорије и за друштвене науке.

Поред оригиналног концепта који садржи, Кунова књига је била повод за врло плодне дискусије међу најпознатијим историчарима науке, те су тако настале значајне алтернативне теорије, као што су : Лакатошова теорија **научно - истраживачких програма**, са појмовима “позитивна хеуристика” (перспективни пут) и “негативна хеуристика” (погрешан пут), као и ставом да сваки истраживачки програм има своје “тврдо језгро” (неоповргљиви дио теорије) и “заштитни омотач” (у коме се дешавају модификације услед конфронтације са супротним ставовима; Поперова теорија **фалсификационизма** (оповргљивости) теорије као критеријума њене научности (оно што се не може побијати излази из сфере науке и одлази у свијет догми) и **фалибализма** (хипотетичности научног знања, његове могуће погрешности); Фајерабендов **епистемолошки њилурализам** и **методолошки анархизам**; Тулминов **еволуционистички њисџуи** историји науке, који полази од Дарвинове теорије о мутацији и селекцији у процесу

природног одабирања, па тако и у науци опстају оне концептуалне варијанте које су боље прилагођене захтјевима интелектуалне средине . (7 и 8).

Велику популарност је добила Лакатошова концепција о “тврдом језгру” и “заштитном омотачу” сваке теорије, о томе да једна теорија оспори “тврдо језгро”, онда она преузима улогу нове парадигме. Овакво објашњење дјелује увјерљивије од Куновог моменталног смјењивања једне парадигме другом путем научне револуције. По Куну као да се никакве промјене не дешавају у периоду “нормалне науке”, док нам Лакатошев концепт говори о перманентним промјенама у “заштитном омотачу” сваке теорије. Није, зато, случајно што се о Лакатошу дају тако високе оцјене : “Методологија истраживачких програма је једно од најважнијих достигнућа филозофске мисли у Европи за последњих 25 - 30 година.” (7,32).

Један од данас најпознатијих историчара економске мисли, јапански економист Такаши Негиши у свом уџбенику *Историја економске теорије* истиче значај Лакатоша : “Можда се најбоље објашњење процеса развоја економске мисли садржи у Лакатошевој теорији, која заузима средњу позицију између теорије Попера и Куна. Лакатош сматра да је “историја науке била и треба да буде историјом конкуришућих програма истраживања (или, ако хоћете, парадигми), али она није никад била и неће бити историјом смјене периода нормалне науке, смјене монопола истраживачких програма.” (9,16). Отуда савремени уџбеници историје економске мисли, какав је већ поменути уџбеник Негишија, или можда још чувенији уџбеник лондонског професора Марка Блауга са карактеристичним насловом *Економска мисао у рејроспективи* (10), у духу Лакатошове концепције настоје да идентификују и “тврдо језгро” и “заштитни омотач” сваке важније теорије или школе економске мисли. Специфичност Негишијевог приступа је и у томе што он мисао ранијих економиста не излаже онако како је она дата у њиховим дјелима, већ је исказује језиком математике, како то ради савремена економска наука. Кроз такву математичку формализацију ранијих

неформализованих теорија, боље се уочава њихова веза са савременом економском теоријом.

Дуго се економска наука развијала као *џлуџологија* (наука о богатству), да би се 70-их година 19. вијека направио заокрет ка *каџалакџици* (размјена и тржишни односи). И заиста Смит тежиште ставља на “природу и узроке богатства”, Рикардо на расподјелу богатства, а Маркс на “закон кретања капитализма”. На квалитативно другачији начин је предмет економске науке одредио енглески економист Робинс својом чувеном формулацијом да је економска наука - “наука која проучава људско понашање са аспекта односа између циљева и ограничених ресурса који могу имати алтернативну употребу”, датом 1932.године. Савремена економска наука се у великој мјери саглашава са оваквим схватањем економске науке, јер ресурс који није ограничен или нема алтернативну употребу, не спада у економију, а исто тако ни циљеви који се не могу међусобно поређивати и рангирати. То је блиско Лангеовом схватању економије као гране праксеологије (наука о корисном дјелању). А ако се сјетимо да је још Аристотел разликовао појмове *економија* (наука о богатству у употребним вриједностима) и *хремаџисџика* (наука о богатству у новцу), онда се не можемо отети утиску како то много подсећа на стање савремене привреде у којој су се осамосталиле, па и мађусобно супротставиле двије сфере-сфера *реалне економије* и сфера *финансијске економије*, и како ова друга задобија своје сопствене циљеве и логику функционисања, за шта су доказ најновији финансијски потреси, као и потреси који се организују против моћних финансијских институција какве су ММФ и Свјетска банка.

Једно од кључних питања економске науке је питање вриједности и цијена. Тако су парадигме у чијој је основи стварање богатства развиле објективистичку теорију вриједности у верзији радне теорије и теорије трошкова производње. Путања радне теорије иде од Петија преко Смита, Рикарда, Маркса и савремених марксиста. Родоначелник ово теорије, Виљем Пети, са чувеним примјером о унци сребра и бушелу жита јасно доказује да је рад једина мјера вриједности. Али код Петија наилазимо на

чувену реченицу “Рад је отац, а земља мати богатства.“, која је послужила Шумпетеру за тврдњу да Пети није, као што тврде марксисти, творац радне теорије вриједности.(1,177-178). Смит је, пак, важење радне теорије вриједности везивао за “првобитно стање друштва“, тј. за услове просте робне привреде, док је за услове капиталистичке привреде важећа теорија трошкова производње. Рикардо је даље афирмисао радну теорију. Но ако је радна теорија Рикарду првенствено служила да покаже шта одређује размјенску вриједност робе, Марксу ће ова теорија служити првенствено томе да на њој заснује теорију експлоатације у капитализму. Кејнс ће за то жалити што је главни ток економске мисли од Смита кренуо преко Рикарда, а не преко Малтуса, а Шумпетер ће устврдити да је Рикардова анализа била странпутица(1,393).

Лешек Колаковски доказује да Марксова теорија вриједности и вишка вриједности, изведена кроз разликовање појмова рад и радна снага, више је једна научна спекулација него теорија, јер је овдје Маркс напустио позицију научника и приклонио се позицији идеолога. Наиме, Маркс је пошао од идеолошки задате премисе да у капитализму капитал експлоатише живи рад, тј. капиталисти раднике, па је даље домишљање да се на тржишту не продаје рад него радна снага служило да докаже унапријед задати циљ.(11). Колаковски ће зато и тврдити : “Марксизам је био највећа фантазија нашег стољећа.“(11, т. III , 591). У истом смјеру иде и Шумпетерова опаска да “док је Маркс био тако осјетљив на идеолошки карактер идејних система за које није имао симпатије, тако је био потпуно слијеп за идеолошке елементе присутне у његову властитом систему“(1,30). Урушавање социјалистичког система је потврда далековидости критичара марксизма који су предвидјели такав исход. Да само поменемо оне најважније : Бакуњин, Туган - Барановски, Плеханов, Мизес, Бруцкус, Хајек, Попер, Билас и други.

Да видимо куда нас води друга путања теорије вриједности, која наставља на Смитову теорију трошкова производње. Њу је прихватио Малтус, а међу класицима најпотпуније формулисао Џон Стјуарт Мил. Милову ће теорију Маршал спојити са теоријом маргиналне корисности и тиме створити синтетичку теорију цијена.

Теорија маргиналне корисности се афирмише 70-их година 19. вијека и то независно од тројице великих економиста : Менгера у Бечу, Џевонса у Лондону и Валраса у Лозани. Сама теорија има занимљиву предисторију. “Већ је Галијани говорио да вриједност зависи од корисности и ријеткости (*utilita e rarita*) - констатује Шумпетер (1,249). У 18. вијеку слично схватање износи филозоф Кондијак, а у првој половини 19. вијека њемачки економист Јохан фон Тинен. Зато је у праву Шумпетер када тврди да није могуће одредити датум рађања неке теорије, нити ко је неку теорију први формулисао. За оне који износе такве тврдње, Шумпетер каже да “само пристрасност или незнање може објаснити такве тврдње“(1,8), што га даље води закључку да је свако значајније откриће у науци било откривено више пута!

Бифуркацију економске науке на теорију вриједности и теорију маргиналне корисности превладава Маршал својим еклектичким приступом, којим је објаснио равнотежну цијену. Она се налази на пресјеку криве тражње и криве понуде. Будући да криву тражње одређује маргинална корисност, а криву понуде трошкови производње, Маршал је показао да се тек у споју ових двију теорија добија право објашњење цијене. Сличним је поступком једностраност радне теорије вриједности покушао да отклони руски економист Туган - Барановски тезом да вриједност садржи једну субјективну компоненту (корисност) и једну објективну компоненту (рад).

У свом дјелу *Три националне економије* (1929) Вернер Зомбарт је артикулисао три тока економске мисли : 1. *ѿтелеолошки* или *еѿѿички* (од Аристотела преко схоластичара и канониста до социјалиста утописта), 2. *ѿприродно-научни* (класичари, марксисти, историјска, психолошка и математичка школа) и 3. *кулѿурно-исѿијоријски ѿправац* (Вебер и Зомбарт), који тежи да *разумије* друштвено-економска збивања. (13,165).

Подјела на поборнике *есенцијализма* и *номинализма* имала је значајне импликације на токове у економској науци. Тако есенцијалисти трагају за скривеном *сушћином* економских појава и процеса. Попер и Хајек су Марксово економско учење означили као примјер есенцијализма. Марксову мисао из III тома *Капитала* да би “свака наука била

излишна када би се појавни облик и суштина ствари непосредно подударили“ Попер сматра чистим есенцијализмом. (14,т,2,423). “Цијела идеја - која није Марксова - да постоји нешто иза цијена, објективна, стварна или истинска вриједност, тако да су цијене само њена “форма појављивања“, довољно јасно показује утицај платоновског идеализма, с његовом дистинкцијом између скривене суштине или истинске стварности и случајне или варљиве појаве, закључује Попер.(14,т.2,213). Из таквог увјерења о спознаји суштине ствари Маркс је и могао да тврди како је проникао у битне противурјечности капитализма и да поуздано зна како ће се оне даље развијати и продубљивати, што ће водити његовом рушењу путем пролетерске револуције. Маркс је зато и могао да у предговору I тома *Капитала* истакне да је циљ те књиге “да открије закон економског кретања модерног друштва“, а то кретање Маркс види као “природно-историјски процес“ (15,17). Данас ми знамо колико је марксизам, у потрази за “скривеном суштином“ економских феномена изгубио комуникацијску везу са реалним животом, неуморно понављајући како се свака друштвена појава може објаснити “класном борбом“ и свемоћним законима дијалектике! А у новије вријеме све су бројнији они научници који су сагласни у томе да је Марксов “формацијски“ приступ људској историји само један од могућих углова гледања на ту историју и да он има значајну допуну у “цивилизацијском“ приступу (који су развили Данилевски, Шпенглер, Тојнби и др.) и другим приступима који су се јавили у савременој историјској, социолошкој и филозофској науци.

У свијетлу претходних (неизбјежно фрагментарних) разматрања о токовима економске мисли потребно је бацити поглед и на стање савремене економске науке и пружити одговор на питање о значају проучавања историје економске мисли за савременог економисту.

Неодољиво се намеће утисак да савремена економска наука одговара ситуацији за коју се залаже Фајерабенд : имамо мноштво парадигми, тј. теоријски плурализам, али и мноштво метода анализе, прави “методолошки анархизам“. Али се, исто тако, у духу Лакатошове концепције, боље препознаје шта код појединих парадигми чини њихово “тврдо

језгро“, а шта “заштитни омотач“, код којих се модификације одвијају само у “заштитном омотачу“, а код којих је доведено у питање и њихово “тврдо језгро“. Последња деценија 20. вијека је у знаку успона неоинституционализма, критике монетаризма, ишчекивања неокејнсијанаца да дођу до ријечи....

Савремена економска наука се суочава са новим изазовима, а нарочито онима које потенцира еколошка криза. Морају се све озбиљније уважавати еколошки императиви савременог доба, а економисти разрађивати методе идентификације и мјерења еколошких трошкова и њихове екстернализације и интернализације, како би се што тачније знала друштвена цијена коштања појединих производа, али и несавременост низа технолошких поступака. Укратко, савремена економска наука постаје еколошко-економском науком. У том погледу свој пуни значај има концепција **одрживог развоја** (sustainable development), прихваћена на међународној конференцији у Рио де Женеиру 1992. године. Руски научник Никита Моисејев с правом упозорава економисте да ову концепцију не схвате одвише економистички : “Зато, док још није касно, потребно је појму одрживи развој (sustainable development) дати други смисао у односу на онај који имају у виду политичари и економисти. Не ради се у ствари о одрживом развоју, већ о Стратегији Човјечанства, његовим укупним мјерама које ће омогућити коеволуцију човјека и животне средине.“ (16,86). Светозар Стојановић је скептик у погледу могућности такве јединствене стратегије, а мјере које се предузимају, по његовом мишљењу, у најбољем случају само смањују вјероватноћу апокалипсе, коју људски род неће избјећи ! (17,23). Кад имамо у виду најновији екоцид који се десио на нашим просторима, као и све чешће акциденте попут Чернобиља, онда се овај став мора схватити као реалистичан!

Будући да се савремена економска наука суочава са изазовима који немају преседана у прошлости, са разлогом се поставља питање **сврхе** проучавања историје економске мисли за савременог економисту. Расправа овог питања би, свакако, захтијевала више простора, али ће за ову прилику бити довољно и ако само подсјетимо како тај смисао виде неки од најеминентнијих историчара економске мисли. Тако

Марк Блауг сматра да је најважнија корист у томе што савремени економиста, кроз упознавање са мисаоним поступцима којим су се служили најпознатији економисти прошлости, и сам култивише своју мисао и чини је тако компетентнијом при рјешавању савремених проблема. Уважавајући став Лакатоша да ни једна теорија није “стара” већ да се само привремено повукла са бојног поља, Такаши Негиши истиче да често стара парадигма може бити подстицајна за настанак нове. (9,16). Историја економске науке нам не говори само о достигнућима, већ и о њеним заблудама. А то значи да морамо бити свјесни да и у савременој економској науци могу стицати значај и погрешне парадигме, које су само “ушле у моду”. Зато знање о прошлости науке доприноси нашем “прогресивном губљењу илузија”.

ЛИТЕРАТУРА

1. Joseph A.Schumpeter. *Повијесѝ економске анализе*, “Информатор”, Загреб,1975
2. Mark Blaug. *Економическаја мѝслъ в реѝросѝекѝиве*, Москва, 1994
3. Fridrih August Најек. *Кобна идеја (ѝрешке социјализмза)*, ЦИД, Подгорица,1998
4. Milton & Rose Fridman, *Слобода избора*, Нови Сад : Global Book,1996
5. Frencis Fukuyama. *Крај исѝорије и ѝоследњи човек*, “Економика“, 1993, бр.3
6. Tomas Kun. *Сѝрукѝура научних револуција*, “Полит“, Београд, 1974
7. *Сѝрукѝура и развиѝие науки (из Босѝонских иследованиј ѝо философии науки)*, “Прогрес“, Москва, 1978
8. *Философскиј енциклоѝедическиј словарь*, Москва, 1983
9. Такиши Негиши. *Исѝорија економическој ѝеории*, Москва, 1995
10. Mark Blaug. *Економическаја мѝилъ в реѝросѝекѝиве*, Москва, 1994

11. Лешек Колаковски. *Главни шокови марксизма*, т. I-III, Београд, 1985
12. John Maynard Keynes. *Ойћа теорија зайосленосйи, камайе и новца*, SEKADE, Загреб, 1987
13. Обрен Благојевић, Марко Секуловић. *Економске докйирине*, "Привредни преглед", Београд, 1990
14. Karl R. Popper. *Ойворено друшйиво и њејови нейријайељи*, т. 1-2, БИГЗ, Београд, 1993
15. Karl Marx. *Кайићал*, I-III, БИГЗ - "Просвета", Београд, 1973
16. N.N. Missev. *Цивилизација на йреломе*, Москва, 1996
17. Светозар Стојановић. *Прейећа айокалийса*, "Политика", 8. мај 1999